

Əlyazması hüququnda

HAŞİM HƏSƏN OĞLU MÜZƏFFƏRİ

İRAN İSLAM RESPUBLİKASINDA VERGİ SİSTEMİNİN
FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFİ PROBLEMLƏRİ

5310.01- Dünya iqtisadiyyatı

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İqtisad elmləri doktoru,
prof. R.Ə.Nəbiyev

Rəsmi opponentlər:

İqtisad elmləri doktoru,
prof. R.R.Quliyev

İqtisadi üzrə fəlsəfə doktoru
H.S.Şamilova

Aparıcı təşkilat:

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu
(Maliyyə, pul-kredit siyasəti şöbəsi)

Dissertasiyanın müdafiəsi 21 iyun 2013-cü il saat 14⁰⁰ –da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdindəki B/FD.02.016 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küç,23. Bakı Dövlət Universiteti

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar

Avtoreferat “20 may” 2013-cü il tarixdə göndərilmişdir.

B/FD.02.016 Dissertasiya
şurasının elmi katibi

r.e.d.,prof. N.Q.Əhmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Müasir iqtisadiyyatda vergi sistemi təsərrüfat mexanizminin inkişafının və tənzimlənməsinin ən mühüm amillərindən birinə çevrilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının səmərəli fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə vergi sisteminin düzgün qurulmasından asılıdır. Vergilər həmçinin, dövlətin iqtisadi müstəqilliyinin əsasını təşkil edir. Bütün bunlar isə vergi ödəmələri axınının idarə olunması və onların sabitliyinin qorunması probleminin nə qədər böyük əhəmiyyət daşdığını göstərir. Vergi ödəmələri axınının düzgün idarə olunması isə öz növbəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da aktivləşdirilməsi və təsərrüfat subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması vəzifələri ilə sıxı surətdə əlaqədardır. İqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən biri dövlət və qeyri-dövlət maliyyə axınlarının iqtisadiyyatın real sektoruna istiqamətləndirilməsindən ibarətdir. Bu zaman investisiya məqsədlərinə yönəldilən sərbəst pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması təmin olunmalıdır.

Hər bir ölkədə inkişaf planlarında nəzərdə tutulmuş məqsəd və hədəflərə çatmaq, müxtəlif iqtisadi, ictimai və mədəni proqramların icrası digər məsələlərlə yanaşı, sabit və etibarlı gəlir mənbələri tələb edir. Gəlir mənbələrinin etibarlılığı və sabitliyinin təmin olunması üçün neft gəlirlərindən asılılıqdan xilas olunması və onun əvəzində başqa gəlir mənbələrinin tapılması çox zəruridir.

Ölkədə cari işlərə dövlət nəzarəti və fəaliyyətinin geniş miqyası yaxud, başqa sözlə desək, dövlətdaxili vəziyyət və durum üzərindəki müxtəlif onilliklərdə yaranmış totalitarizm qayda-qanunları hal-hazırda vergi inzibatçılığını və vergi sahəsində dövlət məmurlarının işini çətinləşdirmişdir.

Dövlətin mövcudluğunun zərurəti inkar olunmaz olduğu üçün iqtisadiyyatda böyük rol oynayan vergi kimi, kafi miqdarda gəlir mənbələrinin aşkar edilib, onun problemlərinin həll edilməsi məsələlərinin araşdırılması həyati əhəmiyyət kəsb edir. Çünki dövlət gəlirlərinin neft ixracından əldə edilən gəlirlərdən və neftin dünya bazarındakı qiymətindən asılılığı dövlətin xarici və daxili siyasətinə təsir edir, güclü dövlətlər tərəfindən tətbiq edilən müxtəlif embarqolar isə dövləti, cəmiyyəti idarə etməkdə ciddi problemlərlə qarşı-qarşıya qoyur, iqtisadi inkişaf proseslərinin ləngiməsinə və planda nəzərdə tutulmuş məqsədlərə çatmağa maneçilik törədir.

Buna görə də ölkənin davamlı inkişafı üçün neft gəlirlərinə güclü və sistemli maliyyə mənbəyi kimi baxmaq olmaz. Başqa bir çıxış yolu axtarmaq lazımdır.

Neft ehtiyatlarının bərpa olunmazlığını, İran İslam Respublikası dövlətinin neft gəlirlərindən asılılıqdan xilas olmaq yolunda cəhdlərini və bu yolda ölkə başçılarının ciddi söylərini nəzərə alaraq əsas maliyyə təminatı kimi qeyri-neft gəlirləri həmişə diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Neft gəlirlərini əvəz edəcək gəlirlərdən ən mühümü vergi gəlirləridir. Lakin, ölkənin iqtisadi inkişafı prosesində vergi gəlirlərinin olduqca böyük əhəmiyyətə malik olduğuna baxmayaraq, vergi sistemindəki mövcud problemlərə görə vergi gəlirləri maliyyə sistemində öz yerini lazım olduğu kimi tutmamışdır. Vergi gəlirləri həmçinin, sosial-iqtisadi vəziyyəti sabitləşdirmək və tənzimləmək üçün əhəmiyyətli bir sosial-iqtisadi alət kimi hökumətlər tərəfindən geniş istifadə edilir.

Dövlətin cari və sosial xərcləri, bir tərəfdən gəlirlər tərəfindən təmin edilən etibarlı maliyyə mənbələrinə möhtacdır, digər tərəfdən isə sərvətin tənzimlənməsi, sosial rifahın yaradılması və inflasiyaya nəzarət düzgün maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsindən asılıdır. Məsələn, dövlətin maliyyə siyasətinin təsirli aləti kimi vergi siyasəti dəqiq, səmərəli və elmi əsaslar ilə təşkil olunmasa, dəqiq və hesablanmış şəkildə tənzimlənməsə, istər-istəməz, onun cəmiyyətdə dağıdıcı təsirləri özünü bu və ya digər şəkildə göstərəcəkdir. Buna görə də, dövlətin ümumi gəlirlərinin, xüsusi ilə vergi gəlirlərinin rolu bütün ölkə miqyasında nəzərə alınmalıdır. Milli gəlir baxımından vergilərin səviyyəsinin aşağı olması, neft gəlirləri və qeyri-neft məhsullarının ixracatından əldə edilən gəlirlər ilə bağlı maneə və problemlər nəticədə dövlət kreditlərindən istifadənin artmasını və yeni gəlirlərin tapılmasını zəruri edir.

Maliyyə gəlirləri dövlət üçün nə qədər etibarlı olsa, planlaşdırmada nəzərdə tutulan sabitlik bir o qədər çox təmin ediləcək və yuxarıda qeyd olunan problem və məsələləri aradan qaldırılacaqdır. İranda dövlət sektorunun üzləşdiyi ən mühüm problemlərdən biri dövlət xərclərinin maliyyə təminatının zəifliyi və vergi gəlirlərinin payının aşağı olmasıdır. Belə ki, İran dövlətinin ümumi daxili məhsul istehsalında vergi gəlirlərinin payı başqa ölkələrlə müqayisədə, hətta inkişaf etməkdə olan ölkələrin orta göstəricilərindən belə azdır. Ümumi daxili məhsul istehsalına nisbətən bütün vergi gəlirlərinin nisbətinin yüksək olması ölkənin vergi sisteminin effektivliyinin göstəricisidir.

Beləliklə, vergi gəlirləri dövlət xərclərinin maliyyə mənbələrindən ən mühümüdür. Bu mənbənin başqa mənbələrlə müqayisəsi onu göstərir ki, dövlət xərclərinin təmin edilməsində vergilərin payı nə qədər çox olsa, ictimai həyata arzuolunmaz konyunktura xarakterli iqtisadi təsirlərin qarşısı nəzərə çarpacaq dərəcədə alınmalıdır. Başqa sözlə, vergi, bir tərəfdən, dövlətin maliyyə vəsaiti ilə təminatında, digər tərəfdən isə, cəmiyyətdə iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Ona görə də cəmiyyətin harmonik və tarazlı inkişafının təmin olunması üçün dövlətin əlində mühüm alət olan vergilərin funksiyalarının genişlənməsi məsələlərinin araşdırılması böyük əhəmiyyətə malikdir. Lakin, İran vergi sistemində mövcud olan problemlərlə əlaqədar olaraq bu sistem dövlətin vəsaitə olan ehtiyacını ödəmək gücündə deyildir. İran İslam respublikasının ictimai, iqtisadi və mədəni inkişaf planlarında dövlətin, əsas etibarilə, cari xərcləri vergilər vasitəsi ilə təmin edilir.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar, habelə müasir dünya təcrübəsi və İran İslam respublikasında yaranmış vəziyyət nəzərə alınmaqla, bu ölkədə vergi sisteminin formalaşması və inkişafı qanunauyğunluqları, xüsusiyyətləri və problemlərinin tədqiqinə həsr edilmiş dissertasiya mövzusunun xüsusi aktualıq kəsb etdiyini göstərir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Vergi məsələlərinin tədqiqi dünya iqtisadi fikir tarixində nəzəri və praktik problem kimi daim diqqət mərkəzində olmuşdur. İqtisadi inkişafda vergilərin rolu A.Smit, A.Vaqner, P.Samuelson, C.Robinson, Ç.Mclure, və alimlərin elmi əsərlərində araşdırılmışdır. A.Laffer vergi dərəcələri ilə vergi daxilolmaları arasındakı asılılığı müəyyən etmişdir. Keçən əsrin ən böyük iqtisadçı mütəfəkkirlərindən olan C.M. Keynes və M.Fridmen nəzəriyyələrində vergilər dövlətin əlində mühüm iqtisadi alət kimi nəzərdə tutulmuşdur. İqtisadiyyatın idarə olunması haqqında onların nəzəri konsepsiyaları uzun müddət inkişaf etmiş dövlətlərin rəsmi siyasətinin əsasını təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra vergi problemləri bir çox iqtisadçı alimlərin ciddi elmi araşdırmalarının mövzusu olmuş, bu sahədə sanballı əsərlər yazılmışdır. Vergilər və vergi sisteminin mahiyyəti, formalaşması və inkişafı problemləri Azərbaycanın görkəmli iqtisadçı alimləri A.A.Nadirov, Z.Ə.Səmədzadə, A.F.Musayev, Y.H. Həsənlı, S.İ.Səfərov, M.X.Həsənlı, D.A.Bağirov, S.M.Məmmədov, R.Məhərrəmov, M.M.Sadiqov, N.Ə.Qasimov, K.Q.Səmədov, Y.A.Kəlbəyev, D.Ə.Vəliyev başqalarının diqqət mərkəzində olmuşdur.

İranda vergilər və vergi gəlirləri haqqında müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən həm ölkə daxilində, həm də onun xaricində araşdırmalar aparılmış, əldə edilmiş nəticələr haqqında çoxlu sayda məqalələr və elmi əsərlər yazmışlar. Burada ölkə daxilində yerinə yetirilmiş və dissertasiyada qaynaq kimi itsifadə edilmiş və mövzu ilə yaxın əlaqəsi olan bəzi tədqiqat işlərinin qısa xülasəsi aşağıda verilmişdir:

1. “Vergilərin iqtisadi inkişafa təsiri” adlı tədqiqat işi d-r Əhməd Cəfərinin başçılığı ilə bir qrup tədqiqatçı tərəfindən 2005-ci ildə nəşr edilmişdir. Bu tədqiqat işində başqa ölkələrdəki təcrübələrdən istifadə edilərək vergilərin iqtisadi artım və inkişafa təsiri araşdırılmışdır. Tədqiqatçılar bu əsərdə başqa ölkələrdəki təcrübələri göstərməklə, qeyd etmişlər ki, vergilərin artım indeksləri ilə iqtisadi artım indeksləri arasında az əlaqə olmasına baxmayaraq, baş vermiş dəyişikliklər onu göstərir ki, vergilər iqtisadi artımı sürətləndirə bilər.

2. Azərəxş Səbri Bəqayı tərəfindən 2005-ci ildə yazılmış “İran iqtisadiyyatına vergilərin təsiri amillərinin müəyyən edilməsi” adlı elmi-tədqiqat işi 22 ölkənin İranla müqayisəsi əsasında hazırlanmışdır. Tədqiqatçının müxtəlif göstəriciləri araşdırmaqla, əldə etdiyi nəticələr onu göstərir ki, İranda vergi sistemi səmərəsizdir. Tədqiqatçının fikrinə görə, mənfəət gətirən fəaliyyətlərdə özəl sektorun inkişafı üçün zəminin olmaması dövlət gəlirlərinin alınmasına və çoxaldılmasına mane olur. Son dörd onilliyin statistik göstəricilərində iqtisadi hesablama metodundan istifadə edilməsi və vergi gəlirlərinin dövlət xərcləri ilə müqayisəsi bu tədqiqat işinin müsbət cəhətləri sayılır. Tədqiqatçı vergi sisteminin effektiv olması və onun səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün təkliflər irəli sürmüşdür.

3. D-r Əhməd Müctəhid “İranda sosial rifahına dövlət gəlir vergilərinin təsiri” adlı əsər yazıb, 2005-ci ildə nəşr etdirmişdir. Onun fikrincə vergi bazaları arasında istehlak vergisi ən yaxşı vergi bazasıdır. Həmçinin onun əqidəsinə görə istehlak vergisi istehsal amillərinin və istehlak qabiliyyətli gəlirlərin aşağı düşməsinə səbəb olmur, əksinə əmanətlərin və investisiya qoyuluşlarının gələcəkdə çoxalmasına səbəb olacaqdır. Maliyyə sistemində icra problemlərinin olması və onların aradan qaldırılması zərurəti, lazım olmayan məsrəflərin azaldılması, ehtiyat və imkanlardan səmərəli istifadə, dövlət gəlirləri mənbələrinin çoxaldılması zərurəti, kölgə iqtisadiyyatının qarşısının alınması və digər amillər İranda sosial rifaha müsbət təsir edən vergi gəlirləri hesab edilə bilər.

4. “İran iqtisadiyyatı üçün vergilərin nəzəri və icra sistemi” əsəri İranın vergilər sahəsində aparıcı mütəxəssislərindən olan Cəməşid Rəjuyanın

əsəridir və 2003-cü ildə yazılmışdır. O, bu əsərində dünyada mövcud olan vergi sistemlərini araşdıraraq, onun İrandakı vəziyyətinə də toxunmuşdur. O, bu fikrə gəlmişdir ki, nəzəri baxımından istehsal vergisi və əlavə dəyər vergisi ən yaxşı vergi bazasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi İran vergi sisteminin müasir durumunun təhlili nəticəsində mövcud olan problemlərin aşkara çıxarılması, öyrənilməsi və onların yaxşılaşdırılması üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin verilməsindən ibarətdir. Həmin məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- vergi sisteminin inkişafının nəzəri və metodoloji aspektlərinin tədqiqi;

- vergi sisteminin formalaşmasının tarixi təkamül mərhələlərinin tədqiq etmək və vergi qoyma sahəsində dünya təcrübəsini öyrənməklə İranın vergi sistemində ondan istifadənin mümkünlüyünü müəyyən etmək;

- İranda vergi sisteminin təkamülü tarixinin tədqiqi;

- İranda vergi bazası və vergi texnikasının araşdırılması;

- İİR-də vergi sisteminin ümumi vəziyyətinin dəyərləndirilməsi;

- maliyyə və verginin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsi;

- iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün İranda vergi bazasının genişləndirilməsi zəruriliyi və inkişaf etdirilməsi yollarının aşkara çıxarılması;

- İranda əlavə maliyyə imkanlarının aşkara çıxarılması məqsədilə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin strateji istiqamətləri və gələcək perspektivlərinin müəyyən edilməsi, bu sahədə müvafiq tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı İran İslam Respublikasının vergi sistemidir. Tədqiqatın predmeti isə İranda vergi daxilolmaları, vergi sisteminin təkamül tarixi, formalaşması, inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olan nəzəri, metodoloji və əməli məsələlərin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını tədqiqatın ümumi elmi metodları - nəzəri ümumiləşdirmə və müqayisələr, vergilər və vergi sistemi haqqında olan müasir nəzəriyyələr, Azərbaycan, İran və xarici ölkə alimlərinin elmi-tədqiqat işləri, beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan standartlar, İİR-nin vergi qanunvericiliyi təşkil edir.

Tədqiqat işində istifadə edilən metod- təhlil və şərhdən ibarətdir. Məsələnin izah edilməsi üçün əvvəlcə, mövcud statistik məlumatlardan istifadə etməklə, 1974-cü ildən başlayaraq, 2008-ci ilin axırlarına qədər vergi gəlirləri və onun ayrı-ayrı növləri, dövlətin digər gəlirləri, cari və yaşayış xərcləri təhlil edilərək, təqdim olunur. Sonra, mövcud parametrləri araşdırmaqla statistik və analitik metodlardan istifadə etməklə problem araşdırılmışdır. Araşdırmanın mövzusu və məqsədi nəzərə alınmaqla bu tədqiqatın mövcud məlumatları müxtəlif mərhələlərdə toplanmışdır.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1) vergi sahəsində zəngin dünya təcrübəsi və tarixi təkamül prosesləri öyrənilməklə, İranda vergi sisteminin səciyyəvi cəhətləri aşkara çıxarılmışdır;

2) İranda vergi sisteminin müasir vəziyyəti təhlil edilərək, müasir vəziyyətinin dəyərləndirilməsində yeni yanaşma tərzindən istifadə edilmiş, onun qeyri-səmərəliliyi sübuta yetirilmiş və səbəbləri müəyyən edilmişdir;

3) dövlətin maliyyə vəsaitinə olan ehtiyacının vergi gəlirləri ilə etibarlı şəkildə təmin olunması məqsədi ilə vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi yolları aşkara çıxarılmış və bu sahədə mövcud maneələrin aradan qaldırılması üçün konkret təkliflər irəli sürülmüşdür;

4) vergi gəlirləri ilə neft gəlirləri arasındakı qarşılıqlı asılılıq müəyyən edilmiş;

5) vergi gəlirləri ilə ümumi daxili məhsul istehsalı arasındakı əlaqə və asılılıq tədqiq edilmiş;

6) İranın sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinin mühüm mexanizmi kimi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində maliyyə və verginin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir;

7) İranın sosial-iqtisadi inkişafının maliyyə təminatı kimi vergi bazasının genişləndirilməsi zəruriliyi və inkişaf etdirilməsi yolları təsbit edilmişdir;

8) İranda vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin strateji istiqamətləri və gələcək perspektivləri elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin yazılmasında informasiya bazası kimi İranın İqtisadiyyat və maliyyə nazirliyi, Neft Nazirliyi, Menecment və planlaşdırma idarəsi, İranın mühasibat divanı və digər dövlət orqanlarının hesabatları, habelə Azərbaycan Respublikası Maliyyə nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Dövlət Statistika komitəsinin saytlarından, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin, beynəlxalq iqtisadi

təşkilatların, o cümlədən OPEK-in hesabatlarından əldə edilən məlumatlar və statistik göstəricilər istifadə edilmişdir.

Bu elmi işin analitik və tətbiqi olduğunu nəzərə alaraq və mövcud məlumatlar əsasında 1989-cı ildən başlayaraq, 2008-ci ilin axırına qədər olan gəlir fəaliyyətlərinin rəqəmlərindən istifadə olunmuşdur. Bu elmi-tədqiqat işi üçün ötən illərin sənəd və statistik materiallarından tədqiqat materiallarının toplanması vasitələri kimi istifadə olunmuşdur.

Məkan baxımından tədqiqatın əhatə dairəsi İran İslam Respublikasıdır. Zaman baxımından isə statistik məlumatların mövcud olması səbəbinə 1989-cu ildən 2008-ci ilin sonuna qədər olan dövrü seçib təyin etmişik. 1989-cu ildən 2008-ci ilə qədər olan dövrün araşdırma və təhlil üçün seçilməsi 1978-ci il İslam İnqilabından əvvəlki dövrdə neft gəlirlərinin heyrətləndirici artımı və onun İran iqtisadiyyatında yaratdığı təsirdir. Bu təsir 1978-ci ildə siyasi dəyişikliklərə və İslam İnqilabına səbəb oldu. 1988-ci ildə İraq ilə müharibə sona çatdıqdan sonra 1989-cu ildən başlayaraq iqtisadi tarazlıqla birlikdə ölkənin inkişafının yeni planlarının icrasına başlandı. Buna görə də statistik məlumatlar İslam inqilabından sonrakı dövrə, İranın siyasi, ictimai və iqtisadi həyatındakı baxışların dəyişdiyi dövrə aiddir. Bizim araşdırmalarımız analitik şərh növündən olduğundan daha çox məlumatlar əsasında mövqe və reallıqları şərh edəcəyik.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vergilər haqqında nəzəri-metodiki təsəvvür və mühakimələrin genişlənməsində özünü göstərir. Vergi siyasətinin əsas anlayışlarının və qanunauyğunluqlarının, iqtisadi əsasının və sosial-iqtisadi inkişafda rolunun öyrənilməsində təqdim etdiyimiz mövzu elmi baza kimi istifadə edilə bilər. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təkliflər hissəsində tədqiqatın fərziyyələri və ondan əldə edilmiş nəticələr əsasında ümumi nəticə hazırlanaraq, təklif və həll yolları təqdim edilmişdir. Verilən təkliflərdən və çıxarılan nəticələrdən dövlətin vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müdəaları və irəli sürülən təkliflər iki kitab və 10 elmi məqalə şəklində dərc edilmişdir. Bir məqalə isə “Müasir şərqşünaslığın aktual problemləri” adlı beynəlxalq elmi konfransda (01-02 iyun 2011) məruzə edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Ədəbiyyat

siyahısına dissertasiya işində istinad olunmuş 79 adda mənbə daxil edilmişdir. Ümumilikdə dissertasiya işinin həcmi 174 səhifədən ibarətdir

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin giriş hissəsində tədqiq olunan mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın predmeti, məqsəd və vəzifələri qeyd olunur, nəzəri və metodoloji məsələləri, elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim olunan yeni elmi müddəalar müəyyən olunur.

Tədqiqat işinin birinci fəslı “**Vergi sisteminin inkişafının nəzəri və metodoloji məsələləri**” adlanır. Birinci fəsil üç paragrafdan ibarətdir. İlk paragraf “ Vergilərin tarixi inkişaf təkamülü, vergi anlayışı və onun sosial- iqtisadi mahiyyəti haqqında nəzəriyyələr”, növbəti paragraflar “Dövlətin vergilər vasitəsi ilə iqtisadiyyata müdaxiləsinin zəruriliyi haqqında nəzəri baxışlar” və “Dünya dövlətlərinin təcrübəsində vergilərin rolu” kimi problemlərin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Birinci paragraf dünyada verginin tarixi mərhələlərinin araşdırılması ilə başlanır. Çünki verginin mahiyyətini anlamaq üçün bu çox vacibdir. Göstərilir ki, vergilər hər şeydən əvvəl, maliyyə-iqtisadi kateqoriyadır. Onun tarixi təkamülü göstərir ki, həmin kateqoriya öz xərclərini maliyyələşdirmək üçün fiskal mexanizm yaradaraq, ondan istifadə edən dövlətin və dövlət aparatının meydana gəlməsinin nəticəsidir.

Göstərilir ki, vergilərin yaranması və inkişafı mövzusu iqtisad elminin inkişafı ilə birlikdə olmuşdur. Burada vergi haqqında iqtisad məktəbləri nəzəriyyələrinin şərhini xülasə şəklində verilmişdir:

a) Fiziokratlar: bu barədə ilk dəfə fikir söyləmiş adam Habbes (1651) olmuşdur. O bu fikirdə idi ki, xərc vergisi istehlakçıların öhdəsindədir və vergi yükü də onların öhdəsindədir. 1667-ci ildə ingiltərəli ser Vilyam verginin yaranması ilə bağlı bu fikirdə idi ki, istehlakçılar əmtəə üçün son vergi ödəyicisidirlər. Onun bu fikri bir növ Habbesin fikirini təkrar edirdi. Con Lak (1692-ci il) bu fikirdə idi ki, bazarda bütün vergilər, o cümlədən zəruri mallar vergisi mülkiyyətçilər tərəfindən ödəniləcəkdir və vergi yükü mülkiyyətçinin boynundadır. Kuizinin (1758) fikrincə yalnız torpaq xalis rentabelli olduğuna görə və yeganə gəlir mənbəyi sayıldığına görə vergi torpaq vasitəsi ilə ödənilməlidir. Fiziokratların əksəriyyəti inanırdılar ki, qazanc, yaxud istehsal vergisi əvəzinə vergini birbaşa son vergi ödəyicisinin, yəni torpağın üzərinə qoymaq lazımdır.

b) Klassiklər: klassiklər bu fikirdə idilər ki, hər bir fərd gəlirinin bərabər nisbətini vergi şəklində ödəməlidir. Dövlət üçün gəlir təmin edilməsinin ən ədalətli yolu vergilərdir. Adam Smit özünün “millətlərin sərvəti” kitabında müxtəlif vergi növlərini araşdırıb bu fikrə gəlmişdir ki, vergi mülkiyyətçilərə ötürülür. Yəni, verginin icarə verənə və icarədarə bağlı olmasından asılı olmayaraq, axırda onun yükü mülkiyyətçiyə ötürülür. Adam Smit lyuks əmtəələr barəsində deyirdi: “lyuks malları varlılar istifadə etdikləri üçün onların (malların) vergisi də varlılar tərəfindən ödənilməlidir”. Verginin şərtləri və formaları haqqında onun dörd qaydası məşhurdur.

Klassiklərin dövründə vergilərin yaranması sisteminin əsas memarı Rikardo olmuşdur. O, bu fikirdə idi ki, dövlət xərclərinin çoxalması səbəbinə vergilərin dövlət tərəfindən yığılması qaçılmazdır. Buna görə, o deyirdi ki, dövlət vergi yığılması üçün tədbirlər görür və nəticədə icarə gəliri vergisi, mənfəət və lyuks məhsulları vergisi ödəyici tərəfindən yerinə yetirilir.

c) Marginalistlərin nəzəriyyəsi: 19-cu əsrin axırlarında marginalistlər arzuolunanlığı (yaxud razılığı) dəyərin təyin edicisi kimi ortaya qoymaqla və sonra razılığın nisbətindən tələbi çıxarmaqla iqtisadiyyatda yenilik yaratdılar. Vergilərə də yenidən baxıldı və təhlil edildi. Vergilərin təhlilində dəyişiklik əmələ gətirmiş birinci şəxs Fleming Cenkin olmuşdur. O, vergiləri təklif və tələb funksiyasında ortaya qoymuş ilk şəxs idi. Sonra o verginin istehlakçı ilə təklif edən arasında necə bölündüyünü, onların rifah səviyyəsinin aşağı düşməsinin daha çox gəlir vergilərindən asılı olduğunu göstərdi. O, qrafiklərin çəkilməsi əlaqəsinə yetişmədən tələb və təklif qrafikinə meyillilik sxemini (rolunu) vergi hadisəsində izah etdi. Vergiləri tarazlıq çərçivəsində araşdırıb təhlil edən şəxs Leon Valeras olmuşdur. O, vergilərin yaranmasını ən son təhlil və araşdırılmalara əsaslanmaqla, kiçik tədqiqat çərçivəsində ortaya qoymuş Cenkindən fərqli olaraq, ümumi tarazlıq yaradılmasına inanırdı. İqtisadi dövriyyə, sikl yaxud neomaltuzian məktəbi nümayəndələrindən biri də Viksel idi. O bu fikirdə idi ki, vergilərin ötürülməsi heç də birinci şəxsin vergisinin ilkin təyininədən sonra verginin bir hissəsinin özünün qəbul etməsi və digər hissəsini isə, ikinci şəxsə ötürməsi kimi deyildir. İkinci şəxs artıq qalmış verginin bir hissəsini ödədikdən sonra üçüncüyə ötürür. Bu ümumi şəkildə o qədər davam edir ki, vergi ödəyiciləri gəlirə bərabər vergi ödəmiş olsunlar. İranda nəşr edilmiş iqtisadi elmlər lüğətində isə göstərilir ki, vergi dövlətin özünün ümumi qüdrətini gücləndirmək və ümumi xərcləri təmin etmək

üçün hüquqi və fiziki şəxslərdən, şirkətlərdən, və müəssisələrdən topladığı məbləğdən ibarətdir.

Vergilərin mahiyyəti və rolu haqqında yeni nəzəriyyələr kifayət qədər çoxdur. Müəssir dövrdə də vergi məsələsi dünyanın müxtəlif yerlərində nəzərdən keçirilir və onun əhəmiyyəti gündən-günə genişlənilir. Məsələn, naqis rəqabət inhisarı məsələsi Robinson və Çemberlin tərəfindən ortaya qoyulduqdan sonra vergi məsələləri adı çəkilən nəzəriyyələr çərçivəsində araşdırılmışdır. Qeyd edilən məsələlərin ardınca inhisar rəqabəti bazarlarında qiymət vahidi vergisi arasında müqayisə məsələsi ortaya qoyuldu. Born tərəfindən 20-ci əsrin 30-cu illərinin sonunda və 40-cı illərinin əvvəllərində əvəz etmə və gəlirin nəticələri məsələsinin ortaya qoyulması diqqəti cəlb edən mövzulardan idi. Dövlətin yuxarıda göstərilən yol ilə mənfəət və ziyana müdaxilə etməsi Fermer, Maskriv, Dumar, Tubin və başqaları tərəfindən araşdırıldı.

İkinci paragrafda dövlətin vergilər vasitəsi ilə iqtisadiyata müdaxiləsinin zəruriliyi haqqında nəzəri baxışlar təhlil edilir və göstərilir ki, dövlətin iqtisadiyata müdaxilə məsələsinə yanaşma tərzii dünyada həmişə müxtəlif olmuş və müdaxilə dərəcəsi də tez-tez dəyişmişdir.

Klassik məktəbin məktəbin banisi Adam Smit az dövlət müdaxiləsi, az xərclər və az maliyyə mənbələrinə ehtiyac ideyalarına əsaslanaraq, dövlətin funksiyalarını üçə qədər məhdudlaşdırdı və onlar üçün hüdud müəyyənləşdirirdi. O, “hər nə olursa olsun şüarı” ilə tələb və təklifə arxalanan “idarə olunmayan bazar” ideyasını elan etmişdi. Bu məktəbin Rikardo və Maltus kimi davamçıları kiçik bir dəyişiklik etməklə, Adam Smitin nəzəriyyəsini müdafiə edirdilər. Onlar bazar mexanizminin effektiv olmaması və s. səbəblərə görə dövlətin rolu və müdaxiləsi önə çəkildi. Bu problemlərin həlli yalnız dövlətin müdaxiləsi ilə mümkündür.

Dissertasiyada əsaslandırılır ki, düzgün vergi siyasətindən istifadə edilməsi və onun əsasında vergi gəlirlərinin artırılması iki cəhətdən nəzərdən keçirilməlidir. Birincisi, vergi sistemi strukturunun sağlamlaşdırılması və ikincisi isə, ölkənin vergi imkanlarının araşdırılmasıdır. Vergi qanunları dövlətlərin əlində vergi yığımı alətidir. Dövlət bununla yuxarıda adı çəkilən məqsədlərinə çatmaq istəyir. Göstərilir ki, İslam iqtisadi fikrinin başqa iqtisadi məktəblərlə müqayisədə çox fərqli mövqeyi vardır. İslam iqtisadiyyatında başqa məktəblərdən fərqli olaraq İslam vergilərinin ödənilməsi təmayül ilə və məcburiyyət olmadan baş verir. Məsələn, xüms və zəkat vergilərini etiqadlı insanlar hökumət

tərəfindən heç bir xəbərdarlıq və təzyiq olmadan öz istək və həvəsləri əsasında hesablayaraq, ödəyirlər

Üçüncü paraqraf dünya dövlətlərinin təcrübəsində vergilərin rolu məsələlərinin araşdırılmasına həsr edilmişdir. Göstərilir ki, 1970-ci illərdə və xüsusən 1980-ci illərdə dünyanın müxtəlif ölkələrində vergi sistemlərinə yenidən baxılmasına və onun yaxşılaşdırılmasına çalışırlar. Vergilər dövlətin gəlirlərinin və sərvətin yenidən paylanması üçün istifadə etdiyi mühüm maliyyə alətidir. Vergilər həmçinin dövlətin vergi siyasətinin ən mühüm hissəsi hesab edilir.

Dissertasiyada 1985-2005-ci illərdə dünyanın müxtəlif ölkələrində vergi gəlirlərinin səviyyəsini göstərən məlumatlar verilmişdir. Həmin məlumatlardan görünür ki, vergilərin ÜDM-a olan nisbəti İngiltərədə 36,31%, Almaniya da 39,45%, Kanadada 33,72%, ABŞ-da 27,91% təşkil etmişdir. Misir (21,05%), İordaniya (20,5%), Mərakeş (27,1%) Suriya (17,1%) kimi ərəb islam ölkələri də bu sahədə yüksək göstəricilərə malikdirlər. Küveyt, Qatar, Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri kimi ölkələrdə verginin ümumi daxili məhsula nisbəti həddindən artıq, hətta İranda müşahidə edilən göstəricilərdən belə aşağı olmuşdur.

Ötən illərdə vergi gəlirlərinin həddindən aşağı olması, dövlət xərcləri arasında tənəsübün olmaması səbəbinə dövlət büdcəsi əsasən kəsirlə yerinə yetirilmişdir. Ötən illərdə İranda vergilər orta hesabla dövlətin cari büdcəsinin 27%-ni təşkil etmişdir. Belə vəziyyət dövlət büdcəsinin neft gəlirlərinə arxalanmasına və ya büdcə kəsirinin yaranmasına səbəb olur. Belə bir siyasət ölkənin iqtisadi problemlərini qısa müddət üçün həll etsə də, büdcə kəsiri məsələsini aradan qaldırırsa da, perspektivdə dövlətin xarici borclarının yüksəlməsi və cəmiyyətdəki problemlərin çoxalması ilə müşayiət olunmuşdur.

Dissertasiya işinin II fəslə **“İranda sosial-iqtisadi inkişafında vergilərin rolunun təhlili və dəyərləndirilməsi”** adlanır. Bu fəsildə İranda vergi sisteminin təkamülü tarixi, İran İslam Respublikasında vergitutma texnikasının (üsulunun) inkişafı və vergi sisteminin ümumi vəziyyətinin dəyərləndirilməsinin meyar və göstəriciləri araşdırılmışdır.

Birinci paraqrafta səfəvilər dövründən başlayaraq İranda vergi sisteminin təkamülü tarixi araşdırılmış və göstərilmişdir ki, İranda 1978-ci ildən əvvəl və ondan sonra vergilərin mənası, anlayışı və yığılma tərzilə bağlı çoxlu sayda dəyişikliklər baş vermişdir. O cümlədən vergi haqqında

qanunda dəyişikliklər baş vermişdir. Mövzunun davamı olaraq İranda ötən yüzillikdə vergi qanunlarının tarixini əks etdirəcəyik.

1978-ci ildə İslam inqilabından və ölkənin siyasi sistemində əmələ gəlmiş dəyişikliklərdən sonra İran İslam Respublikasının konstitusiyasının 51-ci maddəsinin “İqtisadiyyat və maliyyə işləri” adlı dördüncü fəslində ölkənin iqtisadi və vergi hüquqları müəyyən edildi. Əsas qanunun bu maddəsinə əsasən dövlətin insanlardan qanuni olmayan heç bir vergi toplamağa hüquqi yoxdur .

1988-cı ildə İran-İraq müharibəsinin başa çatması, 1989-cu ildə ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafının birinci planının icra edilməyə başlaması ilə və maliyyə mühasibat qanun və qaydalarının icrasında uyğunluğun zəruriliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə birbaşa vergilər qanununda 1992-ci ildə yenidən dəyişikliklər edildi.

Ölkənin iqtisadi-sosial və mədəni inkişafının birinci və ikinci planlarının başa çatması, iqtisadi layihələrin icrasında tələsmək zərurəti, iqtisadi vahidlər, hüquqi və fiziki şəxslərin himayə edilməsi, qeyri-iqtisadi hallarla mübarizə ilə yanaşı nəhayət 2001-ci ildə bir-başa vergilər qanununda ən son düzəlişlər edildi.

Yuxarıda adı çəkilən qanunların icrası və ölkənin iqtisadi durumunda əmələ gəlmiş dəyişikliklərlə birlikdə büdcə qanununun yerinə yetirilməsində çətinliklər yarandı. Bu çətinliklərin arasında təyin etmə mərhələsindən başlayaraq son vərəqin (sənədin) verilməsinə qədər vergilərin alınmasındakı ləngimələri və digər mərhələləri, fərqli anlayışlarla oxşar olan söz və teminlərdən istifadə edilməsini, bəzən bir-birini inkar edən təlimat, əsasnamə və digər buna oxşar sənədlərin çoxluğunu və halları göstərmək olar. Ümumiyyətlə, gəlirlərin bu hissəsi dövlətin müvafiq qanunu və gəlirlərində kiçik bir paya malik olmuşdur. 2008-ci ildən hal-hazırda qədər İranda icra olunan dolayı vergilərdən biri də ələvə dəyər vergisidir. İran İslam Respublikasında vergitutma texnikasının (üsulunun) inkişafı məsələlərinin tədqiqinə bu fəsilə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Göstərilir ki, vergitutma texnikası (üsulu) verginin qoyulmasından büdcəyə daxil olmasına qədər keçən müddət ərzində bütün əməliyyatları hərtərəfli əhatə edən bir tamdır.

Göstərilir ki, İran iqtisadiyyatının və maliyyə sisteminin strukturu nəzərə alınaraq vergiyə şamil edilən gəlirlərin təyin edilməsi iki yol ilə: qanuni kitabların yoxlanılması və faktiki sayın (başə görə) müəyyən edilməsi yolu ilə yerinə yetirilir. Qanuni kitabların (dəftərlərin) yoxlanılması üsulundan istifadə olunan kitabçalar (dəftəflər) baş dəftərdən (qrosbux),

mənfəət və ziyan fakturalarından, başqa maliyyə sənədlərindən və gəlir-xərclər dəftərindən ibarət olur. Lakin müxtəlif səbəblərə görə, o cümlədən şəxslər tərəfindən müəyyən müddətə qədər dəftər təqdim edilmədikdə və ya balans cədvəli, mənfəət və ziyan fakturası, gəlir və xərclər hesabı təqdim edilmədikdə və ya təqdim edilmiş sənəd və dəftərlər əsasında vergiyə cəlb olunmuş gəlirlərin hesablanaraq, müəyyən edilməsi və yoxlanılması mümkün olmadıqda vergilər vergi müfəttişləri tərəfindən faktiki sayə görə (baş hesabı) hesablanıb, alınır. Vergilərin təyin edilməsi üçün İranda bütün insanlar müəyyən edilmiş müddətlərdə gəlir deklarasiyalarını təqdim etməlidirlər.

Bütün növlərdən olan vergilər iki hissədən ibarətdirlər: a) Vergi bazası: verginin üzərində qurulduğu meyar yaxud dəyərdir; b) Vergi qiyməti: vergi kimi ödənilməli olan vergi bazasının nisbətinin təyin edicisidir.

Vergi gəlirləri birbaşa və dolaylı olaraq iki qrupa bölünürlər. Dolaylı vergilər: bu vergi növü əmtəə istehlakçılara və xidmətlərdən istifadə edənlərə aiddir. Dolaylı vergilərin məqsədi vergi ödəyicisi tərəfindən ödənilən verginin başqa şəxslərə ötürülməsinin fərz edilməsidir. Əslində şəxsin özü yalnız vergi ödənişinin vasitəsidir. Vergilərin bu növü aşağıdakı şərtlərə aiddir.

1. satış vergisi; 2. istehlak vergisi; 3. idxalat vergisi.

Dünya praktikasında dolaylı vergilərin ən səmərəli növü olan əlavə dəyər vergisi İran İslam Respublikasında çox zəif tətbiq edilir. Onun əhəmiyyətini nəzərə alaraq həmin verginin mahiyyəti və üstünlükləri üzərində dissertasiyada ətraflı dayanılmışdır. Gəlir əldə edilməsi anında gəlir və mənfəət vergiləri, mülkiyyət yolu ilə sərvətə sahib olduğu anda sərvət, o cümlədən əmlak vergisi tutulur. Gəlir xərcləndiyi anda isə başqa qrup – xərclər üzərindən alınan vergilər tutulur.

Əlavə dəyər istehsalçının (məsələn, emal sənayesi istehsalçısının, bölgü sferası sahibkarlarının, reklam agentliyinin, bərbərin, fermerin və s.) xammal, materialların dəyərinə, yaxud özünün yeni məhsul və xidmətlər yaratmaq üçün əldə etdiyi mal və məhsulların dəyərinə əlavə etdiyi dəyərdir. ƏDV hesablanarkən onun müəyyənləşdirilməsinin dörd üsulundan istifadə edilir: birbaşa toplama, yaxud mühasibat metodu; dolaylı toplama; birbaşa çıxma (fərq) metodu; dolaylı çıxma (fərq) metodu.

B) Birbaşa vergilər: verginin bu növü insanların əldə etdiyi gəlirə və ya sərvətə görə dövlətin aldığı vergidir. Müasir bazar iqtisadiyyatı ölkələrində ən geniş yayılmış forması gəlir vergisidir. Gəlir vergisi mexanizminin

kamilliyi əhəmiyyətli dərəcədə həmin verginin obyektini təşkil edən "gəlir" anlayışının düzgün dərk edilməsi ilə bağlıdır. Ona görə də "gəlir" anlayışı maliyyə kateqoriyası kimi ayrıca tədqiq edilir.

Üçüncü paragrafda vergi sisteminin ümumi vəziyyətinin dəyərləndirilməsinin meyar və göstəriciləri tədqiq edilmişdir. Vergi gəlirlərinin (TAX) ümumi daxili məhsula (GDP-ÜDM) nisbəti haqqında olan indekslər İranda bu nisbətin aşağı səviyyədə olduğunu göstərir. Halbuki, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu nisbət 50%-dən yüksəkdir. Vergi sisteminin effektiv olub olmamasının dəyərləndirilməsi üçün 1989-2008-ci illərə aid statistik materiallardan istifadə edərək, İrandakı aşağıdakı 6 əsas göstəricilərin araşdırılması zəruri hesab edilmişdir: vergi gəlirlərinin ümumi daxili məhsul istehsalına nisbəti indeksi; ölkənin ümumi büdcəsində dövlətin başqa gəlirləri ilə müqayisədə vergi gəlirlərinin payı indeksi; vergi gəlirlərinin dövlət büdcəsinin bütün xərclərinə və məsrəflərinə nisbəti; vergi gəlirlərinin dövlətin cari xərclərinə nisbəti indeksi; vergi gəlirlərinin dövlətin yaşayış xərclərinə nisbəti indeksi; vergi bazalarının bütün vergi gəlirlərinə nisbəti indeksi. İranda mövcud olan statistik məlumatlardan istifadə edərək həmin göstəricilər dissertasiyada geniş təhlil edilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, vergi sisteminin effektivliyinin ölçülməsinin kəmiyyət göstəricilərindən biri vergi gəlirlərinin ümumi daxili məhsul istehsalına olan nisbətidir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi gəlirləri orta hesabla ümumi daxili məhsul istehsalının 18%-ini təşkil edir. Halbuki, bu nisbət İranda 4% ilə 5,9% arasındadır. Cədvəl 1-də olan rəqəmlər göstərir ki, vergi gəlirlərinin ümumi daxili məhsul istehsalına nisbəti çox aşağıdır. Xüsusən, 1995-ci ilin 3,89%-li göstəricisi araşdırılan 20 ilin ən aşağı göstəricisidir. Bunun başlıca səbəbi neft qiymətlərinin ciddi şəkildə aşağı düşməsi olmuşdur.

Verginin ümumi daxili məhsul istehsalına nisbətinin orta qiyməti 1989-2008-ci illər ərzində 5,83%-ə bərabər olmuşdur. İran üçün 1-ci cədvəldə mövcud olan məlumatlar onu göstərir ki, bu nisbət 1978-2008-ci illərdə 4,06 ilə 9,34 faiz arasında olmuşdur. Belə ki, bu rəqəmlərin ən yüksəyi 9,34 %- olmaqla 1978-ci ilə və ən aşağı isə 4,06 % olmaqla 1993-cü ilə aid olmuşdur.

Vergi gəlirlərinin İranda ümumi daxili məhsula olan nisbəti
(1978-2008-ci illər)

İllər	Vergi gəlirləri (milyon dollarla)	Ümumi daxili məhsul (milyon dollarla)	Vergi gəlirlərinin ümumi daxili məhsula nisbəti
1978	49,04	458,05	9,34
1979	38,77	235,32	6,07
1980	35,83	193,49	6,07
1981	58,33	422,28	7,24
1982	64,24	393,54	6,09
1983	83,84	536,59	6,40
1984	94,60	627,20	6,63
1985	108,81	780,17	7,17
1986	107,85	753,89	6,99
1987	108,44	623,54	5,75
1988	103,84	506,75	4,88
1989	125,03	592,65	4,74
1990	178,42	876,05	4,91
1991	291,07	1,662.03	5,71
1992	397,42	2,324.91	5,85
1993	427,51	1,735.67	4.06
1994	577.98	2,410.17	4.17
1993	427,51	1,735.67	4.06
1994	577.98	2,410.17	4,17
1995	769,79	2,994.48	3.89
1996	1,322.13	6,663.52	5.04
1997	1,825.75	10,844,94	5,94
1998	1,967.01	11,192.29	5,69
1999	2,719.09	16,178.61	5,95
2000	3,851.07	25,763.68	6.69
2001	4,398.54	27,666.80	6,29
2002	5,278.02	29,134.68	5.52
2003	6,852.53	40,704.01	5,94
2004	8,886.43	54,207.23	6.10
2005	14,165.73	112,900.84	7,97
2006	15,960.09	118,743.10	7.44
2007	20,191.08	147,596.83	7,31
2008	21,492.74	159,046.25	7.40
			6.08

İrannın neft və vergi gəlirləri cədvəlinin rəqəmlərinin araşdırılmasında müşahidə edilən başqa bir cəhət odur ki, ümumiyyətlə neft gəlirləri artan

illərdə vergi gəlirləri azalmışdır və neft gəlirləri azalan zaman vergi gəlirlərinin artımı müsbət olmuşdur.

Bütün araşdırılan müddət ərzində vergi gəlirlərinin payı dövlətin ümumi gəlirləri arasında neft gəlirlərindən aşağı olmuşdur. Belə ki, 1978-1983-cü illər ərzində neft gəlirlərinin payı vergi gəlirlərindən orta hesabla 4 dəfə çox olmuşdur. Bunun başlıca səbəbi 1979-cu ildə neftin birdən birə heyrətamiz şəkildə bahalaşması olmuşdur.

Dövlətin öz xərclərini icra etmək üçün gəlirə ehtiyacı vardır. Dövlətin bacarıq və vəzifələrindən biri özəl sektordan gəlir əldə etmək olduğundan, dövlət vergiləri təyin etməklə öz xərclərini icra etmək üçün lazım olan gəliri təsərrüfatlardan (ailələrdən) əldə edir. Nəticədə, istehlakın həcm və miqdarında dövlətin iştirakı vergilər yolu üzə çıxır. Dövlət xərclərindəki dəyişikliklər artım formasında onun miqdarına müsbət və vergilərin alınmasına isə mənfi təsir göstərir. Dövlət xərclərinin artım təsirləri daha çox vergilərin azalması səbəbinə baş verir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı **“İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində maliyyə və verginin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi”** məsələlərinə həsr edilmişdir.

Dissertasiyada göstərilir ki, maliyyə idarəçiliyinin dörd əsas vəzifəsinin yerinə yetirilməsi prosesi proqramlaşdırmaya, planlaşdırmaya, büdcə hazırlanmasına və onun yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsinə əsaslanır. Ümumiyyətlə, cəmiyyətin, istər dövlət, istərsə də özəl sektorlarının planlaşdırmaya ehtiyacı vardır. Dövlət sektoru ilə özəl sektorda planlaşdırma tərzindəki fərqli cəhət qarşıya qoyulan məqsədlər və onlara yetişmək üsullarından ibarətdir. Məsələn, mənfəət əldə edilməsi hər bir iqtisadi qurum üçün ən mühüm hədəf və arzudur. Buna görə də mənfəət əldə etməkdə və onun planlaşdırılmasında müxtəlif metod və texnikalardan istifadə edilməsi qaçılmaz bir zərurətdir. Lakin dövlətlərin məqsədi elə bir hakimiyyət vəzifəsinin və siyasətinin yerinə yetirilməsindən ibarətdir ki, münasib proqramlaşdırma, planlaşdırma və büdcə hazırlanması ilə həmin məqsədə yetişə bilsinlər. Dövlətin davamlılığına və möhkəmlənməsinə kömək edən və onu müxtəlif iqtisadi, sosial və hərbi məqsədlərin yerinə yetirilməsində uğurlandıran dövlət sektoru maliyyə rəhbərlərinin vəzifəsi sabit və inamlı maliyyə mənbəyinə malik olmaqdadır. Dövlət sektorundakı bu vəzifələr tələb edir ki, maliyyə vəsaitləri və mənbələrinin daha yaxşı idarə edilməsi, maliyyə tarazlığının yaradılması üçün maliyyə planlaşdırılması, dövlət orqanlarının maliyyə təminatını, düzgün maliyyə strategiyası və siyasətinin təyin edilməsi, gəlirlərin daxil olma tərzinə

nəzarət edilməsi, investorların qorunub saxlanması, sosial layihələrə maliyyə və operativ nəzarət edilməsi və iqtisadi, sosial, pul və maliyyə tarazlığının yaradılması əlverişli siyasətlərin həyata keçirilməsi yolu ilə təmin edilsin. Bir qayda olaraq, dövlət və dövlət orqanları adı çəkilən məqsəd və siyasətlər əsasında öz məqsədlərinə çatmaq istiqamətində maliyyə mənbələrinin hazırlanması ilə bağlı idari, inzibati və təşkilati funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirlər.

Xərclər müqabilində gəlirlərin ölçüsünü ortaya qoyan büdcənin maddələrini nəzərə almaqla, öz məhdud maliyyə mənbələrimizi, öz qeyri-məhdud ehtiyaclarımızı ödəmək üçün ondan necə istifadə etməyi bacarmalıyıq. Eyni zamanda bu istifadə ən yaxşı və effektiv şəkildə icra olunmalıdır.

Bir hökumətin maliyyə idrəçiliyi bir şirkət və ya kiçik müəssisənin maliyyə idarəçiliyindən daha geniş və daha əhatəlidir. Hökumətdə maliyyə idarəçiliyi öz əsas vəzifəsini maliyyə mənbələri əldə etmək və onu xərcləmək üçün planlaşdırma çərçivəsində operativ büdcə hazırlanması yolu ilə yerinə yetirir. Dövlət sektoru maliyyə idarəsi ilə özəl sektor maliyyə idarəsi arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, dövlət sektorunda qərar və planların hazırlanması ehtiyac və zərurətlər əsasında dəqiq şəkildə yerinə yetirilməlidir. Bu zaman hər hansı subyektiv və elmi əsası olmayan qərarlardan çəkinmək lazımdır. Çünki, dövlətin ən kiçik qərarı belə cəmiyyətdə böyük əks-səda əmələ gətirir. Məsələn, tutaq ki, dövlət daha çox vergi gəlirləri əldə etmək üçün mütəxəssis və iqtisadçılarla müzakirə etmədən vergi qiymətlərini, məsələn 20%-ə qədər dəyişdirir. Adətən, belə bir gözlənilməz dəyişiklik cəmiyyətdə böyük bir gərginlik və həyəcan yarada bilər. Halbuki, bir özəl vahidin qərarları dövlət sektoruna nisbətən dəfələrlə az reaksiyaya səbəb ola bilər.

Dissertasiyada əsas diqqət İranda vergi bazasının genişləndirilməsi zəruriliyi və inkişaf etdirilməsi yollarının tədqiq edilməsinə verilmişdir. Göstərilir ki, vergi dərəcələrinin hər hansı bir şəkildə dəyişməsi özü ilə bərabər uzun və qısamüddətli iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarır. Məsələn, vergilərin uzunmüddətli qalxması istehsal və kapital qoyuluşunu azaltmaqla, məşğulluğun, istehsal və ticarətin aşağı düşməsinə səbəb olur. Vergilərin qısamüddətli artması isə iqtisadiyyatın enməsi və şiddətlənməsi ilə nəticələnir. Bu böyük göstəricidə münasib siyasətin aparılması ilə o, iqtisadiyyatın nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəldilməsi üçün yaradıcı rola sahib ola bilər. Xüsusən də, daha çox neft kimi təbii mənbələrin satışından əldə edilən gəlirlərə daha artıq ehtiyac olan və ya tək məhsul istehsal edən

İran İslam Respublikası kimi ölkələrdə dövlətin ümumi məsrəflərinin qarşılınmasını təmin etməkdən ötrü dövlət büdcəsində vergilərin roluna daha çox diqqət edilməli və büdcədə onun payının digər vergi növlərinə nisbətən daha artıq olması üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

İnkişafa və artıma ehtiyacı olan bir ölkənin iqtisadiyyatı bütün iqtisadi amillərdən və alətlərdən istifadə etməlidir. İşsizlik, inflyasiya, qiymətlərin ümumi artımı, əhalinin çoxalması, səmərəliliyin və məhsuldarlığın səviyyəsinin aşağı düşməsi, iqtisadi və istehsal vahidləri xərclərinin çoxalması kimi mövcud problemlər səbəbinə, vergi sisteminin başqa parametrlər ilə bir vaxtda iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasında və iqtisadiyyatın inkişafında iştirak etməsi zəruridir. Lakin statistik məlumatların araşdırılması göstərir ki, çoxlu sayda iqtisadi problemlərin olmasına baxmayaraq, vergilər maliyyə siyasətinin aləti olan əsas rolunu ifadə edə bilməmişlər. Belə ki, alınmış vergi gəlirlərinin ən böyük faizi şirkətlərə qayıdır. Sərvət vergiləri ilə müqayisədə şirkətlərin (istər dövlət, istər özəl) üzərinə qoyulan vergilərin nisbəti daha çoxdur. Bu nisbət orta hesabla 43%-ə bərabərdir. Halbuki, sərvətə qoyulan vergi vəsaitinin insanlar arasında dövriyyəsinə baxmayaraq, real vergilərin alınmaması səbəbinə həmişə ən aşağı nisbətə malik olmuşdur. Verilən məlumatlara əsasən demək olar ki, həmişə vergi gəlirlərinin təxminən 43%-dən çoxu və birbaşa vergi gəlirlərinin orta hesabla 62,08%-i şirkətlərin vergilərinə aiddir.

İran vergi sisteminin statistik araşdırılması və onun başqa ölkələrə nisbi müqayisəsi göstərir ki, İran iqtisadiyyatında mövcud olan vergi vəziyyəti ilə ona olan tələb şəraiti arasında fərq vardır. Bu fərqi yox etmək üçün sistemdə hakim olan problemləri və onların kökünü müəyyən etməli və sonra onların aradan qaldırılması üçün cəhdlərədməlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən fərqli olaraq dövlət xərclərinin təmin edilməsində vergilərin rolu böyükdür. İranda vergi gəlirləri ilə yanaşı neft satışından əldə edilən gəlirlər dövlət gəlirlərinin ən mühüm maddələrindən birini təşkil edir. Neft gəlirlərinə həddən çox arxalanmaq dünya bazarında neftin qiymətindəki qalxıb-enmələri nəzərə almaqla İran iqtisadiyyatında son üç-dörd onillikdə bütün dövlət gəlirlərində qeyri-sabitliyə səbəb olmuşdur. İran iqtisadiyyatında, bir tərəfdən iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf planlarına müdaxilələr nəticəsində dövlətin ümumi xərcləri artmış, digər tərəfdən isə neft gəlirlərindən asılı olmaq və vergi sisteminin effektivliyinin aşağı olması səbəbinə vergi gəlirləri dövlətin artan xərclərinə paralel artmamış və belə vəziyyət dövlət büdcəsinin kəsirli olmasına və dövlətin bank və qeyri-bank

sisteminə borclu düşməsinə səbəb olmuşdur. Bu da öz növbəsində pul həcminin artmasına və qiymətlərin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. İstehsalın həcmində artım olmadan, əmtəə və xidmətlər təklif çoxalmadan dövlət xərclərinin artması inflyasiya ilə nəticələnmişdir. Çünki neft satışından əldə edilən gəlirlər dövlət xərclərinin maliyyə təminatının əsas mənbəyinə çevrilmişdir. Onların sürətli artımı və şişirdilmiş büdcələr çərçivəsində istehsalın səviyyəsi nəzərə alınmadan onların bölgüsü İran iqtisadiyyatında inflyasiya təzyiqlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

III fəsilin son paragrafında İran İslam Respublikasında vergi sisteminin inkişafının gələcək perspektivləri tədqiq edilmişdir. Göstərilir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əsas məsələ elə bir vergi sisteminin yaradılmasından ibarətdir ki, artım məqsədlərini daşımaqla cəmiyyətdə gəlirlərin bölgüsünü yaxşılaşdırsın. Ümumiyyətlə, bir ölkənin vergi sistemini planlaşdırmaq, problem və mənafeləri aradan qaldırmaq üçün əvvəlcə həmin ölkədə müxtəlif vergi növlərinin iqtisadi təsirlərini aşkar etməli və sonra nəzərdə tutulmuş məqsədləri diqqətlə müəyyən etməklə effektiv və məqsədyönlü vergi sisteminin təyin edilməsinə başlamaq lazımdır.

İran İslam Respublikasının vergi sistemi çoxlu sayda problem və maneələrə malik olmaqla yanaşı, ən qədim zamanlardan son illərə kimi vergi sisteminin idarə edilməsində bir neçə əsaslı dəyişiklikləri sınaqdan keçirmişdir. Bu zaman kəsimində uzun illər boyu cəhd və çalışmalardan sonra dəyərli layihələr icra edilmişdir. Onlardan bəziləri vergi sistemində dəyişikliklər aparmaq və verginin mövcud strukturlarını yaxşılaşdırmaq üçün mühüm və həyati əhəmiyyətli sənədlər kimi xarakterizə olunurlar.

Vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi milli əzm və iradə tələb edir. Vergi sisteminin avtomatlaşdırılması layihəsinin icrası iş prosesinin səmərəliliyinin və nəticəsinin yüksəldilməsi üçün vergi sisteminin ən əhəmiyyətli proqramı kimi nəzərdə tutulmalıdır. Vergi sisteminin tam avtomatlaşdırılması layihəsinin yerinə yetirilməsi və bütün proseslərin qaydaya salınması ilə vergi ödəyiciləri və vergi sistemi yeni sistemin üstünlüklərindən bəhrələnəcək, vergi ödəyicilərinin etimad və razılığı əhəmiyyətli dərəcədə yüksələcəkdir. Ölkənin vergi sisteminin yaxşılaşdırılmasının əsas şərtlərindən biri olan vergi sisteminin avtomatlaşdırılması işlərin sürətlənməsinə, standartlaşmasına və ixtisaslaşmasına səbəb olacaqdır.

Araşdırmalar nəticəsində müəllif aşağıdakı nəticələrə gəlmişdir:

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, səmərəli vergi nəzarəti sisteminin az olması, vergi sistemində təsirli və məqsədli icra zamanətlərinin olmaması, vergi məmurlarının peşəkarlığının olmaması, fiziki, insani imkan və mənbələrin azlığı, vergi məmurları ilə vergi ödəyicilər arasında etimadın yoxluğu, vergilərin təxmini (adambaşı) təyin edilməsi İranda vergi sisteminin daxili və struktur çatışmazlıqlarından sayılırlar. Qeyd edilən çatışmazlıqlar vergilərin təyin edilməsi, vergilərin müəyyənləşdirilməsi və vergilərin yığılması kimi üç mərhələdə özünü göstərir. Bu isə vergi yayınmalarına səbəb olur. Vergi yayınmalarının nəticələri eyni haddə gəlir çata bilər ki, qanuna əsasən yığılmalı olan gəlir ilə toplanan gəlir arasında kiçik əlaqə yarada bilər.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən İran İslam Respublikasında vergi sistemindəki mövcud problemləri həll etmək vergi sistemini genişləndirmək üçün aşağıda göstərilən istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməsi məqsəduyğundur:

1. İnsanların vergi mədəniyyəti səviyyəsinin yüksəldilməsi, onlara vergi alınmasının səbəblərinin və onların dövlət tərəfindən xərclənməsi şərtlərinin izah edilməsi və vergi ödəyiciləri kimi insanlara əlverişli dövlət xidmətlərinin təklif edilməsi vergi gəlirlərinin artmasında təsirli ola bilər. Hal-hazırda vergi ödəyicilərinin vergi məmurlarına münasibəti qorxu, həyəcan, ən aşağı etimad ilə və vergi məmurlarının vergi ödəyicilərinə qarşı münasibəti şübhə və minimal inam ilə müşayiət edilir.

2. Vergi toplanmasında inzibati xərclərin azaldılması çox vacibdir. Çünki zəif inkişaf etmiş vergi sistemində malik olan ölkələrdə vergi toplanmasında inzibati xərclərin bu xərclər nisbətən çox və hiss olunandılar. Vergilər hər nə qədər dolaşq olsalar onların inzibati və icra xərcləri də çox olacaqdır. Vergi sistemində texnika və texnologiyanın nailiyyətlərdən istifadə edilməsi də vergi toplanmasında inzibati xərclərin azaldılmasına səbəb olur.

3. Vergilərin yığılması xərclərini azaltmaq üçün idarə və icra xərclərinə təsir edən vergi sistemində və strukturuna diqqət yetirilməlidir. Vergi strukturu vergi dolaşqılığını müəyyən edir və vergi dolaşqılığı vergilərin idarə olunması qurumunun xərclərini çoxaldır. Bilirik ki, müxtəlif vergilərin emalının fərqli xərcləri vardır. Məsələn, maaşlardan tutulan gəlir vergisinin yığılması və emalı peşələrə qoyulan vergilərdən asandır.

4. Əlavə təftişçiliyin və vergi yayınmalarının qarşısını almaq üçün hesablama sisteminin yaxşılaşdırılması təklif edilir. Maliyyə nəzarəti

sisteminin mövcudluğuna təkid edilsin və dəqiq məlumatların təqdim edilməsi mühüm rola malik olsun. İnformasiya mübadiləsindəki çatışmazlığın üzə çıxartmaq, nəzarət sistemini gücləndirmək, vergi toplama prosesini izləmək və vergilərin təxmini (adambaşına) müəyyən edilməsi üsülündən imtina etmək üçün həmçinin vergilərin gecikməsinə səbəb olan onun icrasındakı çatışmazlıqları azaltmaq üçün təklif olunur ki, ölkənin iqtisadi sistemi kompleks və sənətkar birlikləri öz müamilələrinin qeyd etməklə bağlı razılışma ilə qanuni və ticarət dəftərlərinə malik olmaq üçün tədbirlər görsünlər və müamilələrin şəffaf aparılması ilə adambaşına təxmini vergilərin alınmasının qarşısı alınsın .

5. Təklif olunur ki, ixtisas xidmətləri və müşavirələrindən daha çox istifadə edilsin. Vergi və maliyyə ekspertləri, mahir mühasiblər, alı dərəcəli müfəttişlər kimi ixtisas xidmətlərindən istifadə etməklə vergiyə cəlb edilən gəlirlərin müəyyən edilməsinin keyfiyyəti yüksəlir. Vergilərin qanuni və icra problemləri ilə yaxından tanış olan mütəxəssislərin rəy və fikirlərindən istifadə edilməsi vergi prosesləri və qanunlarının yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

6. Vergi yığımını çoxaltmaq üçün vergidən yayınmaların qarşısı alınmalıdır. İstər qanuni,istərsə də qeyri-qanuni yolla vergidən yayınmaları azaltmaq üçün möhkəm və ciddi qanunlar nəzərdə tutulmalıdır. Ağır cərimələr təyin edərək, vergidən yayınmaların azaldılmasına nail olmaq lazımdır. Həmçinin, vergi gəlirlərini artırmaq üçün vergi yayınmalarına səbəb olan bəzi vergi güzəştləri (vergidən azad olmalar) azaldılmalıdır. Vergi güzəştləri iqtisadi vəziyyət və şərait nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Bu məsələ vergi gəlirlərinin artmasında mühüm rol oynaya bilər.

7. Vergi gəlirlərinin ciddi şəkildə neftin qiymətindən asılı olması vergi gəlirlərinin dünya neft bazarındakı qalxıb-enmələr müqabilində həssas və zəif olmasına səbəb olmuşdur. Buna görə təklif edilir ki, ölkənin inkişaf qanununda vurğulandığı kimi büdcənin neft gəlirlərindən asılılığı azaldılmalıdır. Təsüflər olsun ki, vergi sistemindəki problemlərdən biri neft böhranları şəraitində vergi gəlirlərinə diqqət yetirilir. Vergilərə baxış və təfəkkürün dəyişməsi bəzi mərhələlərdə neft gəlirlərinə həddindən artıq arxalanmamaq, vergi gəlirlərinə ehtiyac hissi olmaq və ona etinasızlıq etməmək nəticəsində dəyişə bilər. Qeyd edilmiş prinsiplərə riayət etməklə, verginin mənfi təsirlərini azaltmaqla, düzgün idarə sistemini yaratmaqla, iqtisadi siyasətin həyata keçməsi və vergi məqsədlərinin təmin olunması ilə müşayiət edilən vergi yığımları üçün zəmin yaratmaq olar.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları aşağıda dərc olunmuş elmi məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Müzəffəri H.H. İranda icra büdcələrinin hazırlanması prinsipləri // “Maliyyə və uçot” jurnalı, 2008. №3, s. 32-35
2. Müzəffəri H.H. Vergi və vergi qanunlarının İran İslam Respublikasının inkişafında rolu // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, İqtisadiyyat elmləri seriyası, 2008, № 3. s. 123-126.
3. Müzəffəri H.H. İranda icra büdcələrinin hazırlanması // “Milli İqtisadiyyatın problemləri”(məqalələr toplusu), 2008. №1, s. 200-204
4. Müzəffəri H.H. Dövlət büdcəsinin müxtəlif növləri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası, 2009, № 2, s. 211-215
5. Müzəffəri H.H. İranda 1387 (2008)-ci il dövlət büdcəsinin mənbələrinin və məsrəfinin araşdırılması //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, I Buraxılış, 2009, s.160-162.
6. Müzəffəri H.H. Dövlət xərclərinin və vergilərin milli gəlirə təsirinin araşdırılması //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, № 3, 2009. s.104-110.
7. Müzəffəri H.H. İranda vergi tarixinin tədqiqi //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat institutu, Elmi əsərlər, 2010. № 1,s. 190-195
8. Müzəffəri H.H. Проблемы налоговой системы Исламской Республики Иран // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. 2011, №1, с 7-9.
9. Müzəffəri H.H. İran (İİR) –nın vergi sisteminin səmərəsizliyinin səbəbləri və onların aradan qaldırılması yolları //AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər, 2010, №4, s.205-211.
10. Müzəffəri H.H. İran İslam Respublikasının vergi sisteminin problemləri //“Müasir şərqşünaslığın aktual problemləri” adlı elmi konfransın materialları, Bakı, 1-2 iyun 2011, s.117-119
11. Музаффары Х.Г. Проблемы налоговой системы Исламской Республики Иран и пути их решения // Вестник экономической интеграции. 2013, №1-2, стр.142-145.

Формирование и развитие налоговой системы Иранской Исламской Республики

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы и приложений.

Во введении обосновывается актуальность избранной темы, характеризуется степень ее изученности, указываются основные задачи, объект и предмет исследования, научная новизна и практическая значимость работы, а также представлены апробация результатов исследования и их внедрение.

Первая глава диссертационной работы называется: «Теоретико-методологические основы развитие налоговой системы». В этой главе анализируется эволюция развития налоговой системы, взгляды разных ученых о понятии налогов и их социально-экономической сущности. Специально рассматриваются теоретические взгляды о необходимости вмешательства государства в экономику, посредством налогов.

Вторая глава диссертационной работы называется: «Анализ и оценка роли налогов в социально-экономическом развитии Ирана». В данной главе в начале излагается эволюция налоговой системы Ирана. Во втором параграфе исследуется развития техники налогообложения в Иране. В конце второй главы анализируется основные критерии и показатели оценки общего состояние налоговой системы Ирана.

Третья глава диссертационной работы называется: «Развития и основные направления совершенствования налоговой системы Ирана». В этой главе обоснуется необходимость и пути совершенствования управление финансовой и налоговой системой Ирана. Доказывается также необходимость и пути расширения налоговой базы в экономике Ирана. В конце третьей главы анализируется перспективы и стратегические направления совершенствования налоговой политики Ирана.

В заключительной части вкратце изложены наиболее важные результаты исследования, приведены основные предложения автора, вырожено теоретическое и практическое значение этих результатов.

Formation and development of tax system of Iran Islamic Republic

SUMMARY

It consists of Introduction, 3 Chapters, Conclusion and List of used literature and appendixes.

Introduction covers the actual behavior of chosen topic, its research level, main tasks, research objectives and subjects, scientific novelty and practical significance are considered. Also approbations are indicated.

First chapter is “Theoretical and methodological fundamentals of tax system development”. This chapter explores the evolution of taxation system’s development, different scientists’ points of view and its socio-economic significance. Also government interference into economy via taxes are considered.

Second chapter is “Analysis and appraisal of the role of taxes in socio-economic development of Iran”. This chapter covers evolution of taxation system of Iran. The second unit researches the taxation techniques development in Iran. At the end of the second chapter the main appraisal criteria and indicators of total taxation status of Iran are considered.

Third chapter is “Development and main improvement directions of taxation system of Iran”. This chapter set down the necessity and improvement ways of financial and taxation system of Iran. The necessity of improvement of tax base in economy of Iran is also established. At the end of the chapter trends and strategic directions of improvement of tax policy of Iran are explored.

The conclusion briefly considers the main important results of research, the main suggestion of author are chanced, theoretical and practical significance of the results are explored.

**МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ГАШИМ ГАСАН оглы МУЗАФФАРИ

**ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ НАЛОГОВОЙ
СИСТЕМЫ ИРАНСКОЙ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

5310.01 - Мировая экономика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике**

БАКУ - 2013